

דף שבועי

בס"ד

פרשת אמר, תשפ"ב, מספר 1468

"זכרון תרועה" ו"יום תרועה" – להתהוותן של תקיעות דמיושב בראש השנה

דב הרמן

וניתן ללמוד זאת מהמשנה: "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה"⁷. מכאן, שכאשר ר"ה לא חל בשבת היו תוקעים גם במדינה, והתוספתא מציינת: "הכל חייבין בתקיעת שופר, כהנים לויים וישראלים"⁸. בימי התנאים היו שתקעו: תקיעה, תרועה, תקיעה (להלן: תר"ת) שלוש פעמים, והיו שתקעו: תקיעה, שברים, תקיעה (להלן: תש"ת) שלוש פעמים.⁹ התקיעות היו בתפילת הש"ץ במוסף: "העובר לפני התבה ביום טוב של ראש השנה השני מתקיע"¹⁰, והן היו משולבות בברכות מלכויות, זכרונות ושופרות.¹¹ בימי האמוראים בא"י תקעו קודם לתפילת מוסף: "אמר רבי יצחק למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין כדי לערבב השטן"¹², כמו כן: "אתקין רבי אבהו בקיסרי תקיעה, שלשה שברים, תרועה ותקיעה"¹³.

ניתן לראות שתי גישות בחיוב התקיעות במקדש. האחת, בגלל זיקתן לקורבנות היום, כדברי הברייתא: "תני ר"ש בן יוחי 'וְהִקְרַבְתֶּם' במקום שהקרבתן קרבין"¹⁴, וכך משמע גם מדברי פילון.¹⁵

בפרשתנו התורה מצווה על "זכרון תרועה" (וי' כג:כד) ובפרשת "פנחס" על "יום תרועה" (במ' כט:א), החל בחודש השביעי באחד לחודש, וקרוי בספרות התנאים "ראש השנה"¹. המקרא אינו מפרט במה מריעים, מה מניין התרועות, היכן מריעים, ומתי חל זמן המצווה במשך היום. מקורות בחז"ל מציינים שהתרועה נעשית בשופר² ומניין הקולות תשעה.³ לפי הברייתא, בתחילה תקעו רק בבית דין שקידשו בו את החודש:

שווה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות אלא שביובל תוקעין בין בבית דין שקידשו בו את החודש ובין בבית דין שלא קידשו בו את החודש וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע, ובראש השנה לא היו תוקעין אלא בבית דין שקידשו בו את החודש ואין כל יחיד ויחיד חייב לתקוע.⁴

ב"ד שקידשו את החודש היה ב"ד הגדול⁵ שישב בלשכת הגזית.⁶ מאוחר יותר, בימי הבית התפשטה החובה גם מחוץ למקדש,

* ד"ר דב הרמן מלמד בביה"ס ללימודי יסוד באוניברסיטת בר אילן. מחבר הספר: מעגל מועדי ישראל – על התפתחותם ההיסטורית ועיצובם בהלכה, במנהגים ובפולקלור, ירושלים תשפ"א.

1 משנה ר"ה ד, ב. על התהוות מסורת זו ראו ו"ש ליכט (עורך), מועדי ישראל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 105-112; ו' תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 216 - 220 (להלן: תבורי).

2 בבלי, ר"ה לג ע"ב.

3 משנה, ר"ה ד, ט, ועוד.

4 בבלי, ר"ה ל ע"א: ראו גם ירושלמי, ר"ה ד:א, נט ע"א.

5 מכילתא, בא פרשה ב: רמב"ם, סהמ"צ מצוות עשה קנג.

6 משנה, מידות ה, ד.

7 משנה, ר"ה ד, א.

8 תוספתא, ר"ה ב:ה: ראו תבורי, עמ' 246.

9 כהסברו של אב"י: "בהא ודאי פליגי", ר"ה לג ע"ב. יש שהציעו שאלו הן מחילופי המנהגים שבין יהודה לגליל. ראו מ' בר אילן, "תקנת רבי אבהו בקיסרי", סיני, צו (תשמ"ט), עמ' סג.

10 משנה, ר"ה ד, ט.

11 שם ד:ה. אך הברכות לא מעכבות ראו שם ד:ט.

12 בבלי, ר"ה טז ע"א-ע"ב. ראו ד' הרמן, "מנהגי תקיעת שופר בראש השנה בתקופת המשנה והתלמוד", אסופות, ח, תשנ"ד, עמ' קלא-קלו.

13 בבלי, ר"ה לד ע"ב.

14 ירושלמי, ר"ה ד, א, נט ע"ב.

"למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדים כדי לערבב השטן".²¹ הבבלי מפנה גם לתקנתו של רבי אבהו (אמורא ארצישראלית בדור השלישי): "אתקין רבי אבהו בקסרי תקיעה שלשה שברים תרועה תקיעה".²² תקנתו הותקפה ע"י אמוראי בבבל: "מתקיף לה רב עוירא ודלמא ילולי הוה, וקא מפסיק שלשה שברים בין תרועה לתקיעה... מתקיף לה רבינא ודלמא גנוחי הוה, וקא מפסקא תרועה בין שברים לתקיעה".²³ אך הסוגיה הסתמית המאוחרת סיכמה, שרבי אבהו תיקן תשר"ת: "דילמא גנח ויליל", אך גם תקע תשר"ת ותר"ת.²⁴ להבנת רב האי גאון, מחמת תקנת רבי אבהו, תקעו כ"שהן עומדין": "שלש שלש שלש" - אחת למלכויות, אחת לזיכרונות ואחת לשופרות, ככל אחד משלושת סגנונות התקיעה. זאת בהתאם לדברי רבי אבהו, שכוונת התורה בחיוב התרועה מתקיימת בכל שלוש האפשרויות הללו שקיבל משה מסיני, שכל דור יביע את קולות הצער כמקובל בימיו.²⁵ לעומתו, הרמב"ם סבור שתקנת רבי אבהו נבעה מספק.²⁶ רב האי גאון בשונה מהרמב"ם, הסביר גם כיצד נוצרו תקיעות דמיושב:

ואשר אמרתם מאין ראייה שאנו צריכי' ל' מיושב. אין ראייה בזאת אלא פוק חזה מה עמא דבר, כך אמרו חכמים שמעתא דר' יצחק... ואם אינו מקום החיוב' למה מברכין עליהם ומתחילים בהם? הנה פירשנו כי מן התורה אין הפרש בין יושב לעומד... ואם בשברים ואם ביבוב.²⁷

מכאן, שלשיטתו, תקיעות דמיושב נוצרו כמנהג עממי בהסתמך על ר' יצחק. מספרם 30 תקיעות והן שילוב התקיעות מימי התנאים עם רבי אבהו. אולם הרב זרחיה הלוי כתב:

מה שנהגו לתקוע כל התקיעות כשהן יושבין ומברכין עליהן ברכת התקיעה נראה לי כי לא היה כן בימי רבותינו חכמי התלמוד אלא מנהג הוא

השנייה, התקיעות קשורות למקום מושב בית הדין, והראיה לכך מהתוספתא: "שמעון בן הסגן אומ' אם באו עדים מן המנחה ולמעלה תוקעין היו אבל אין מוסיפין קרבין עד שיקדש החודש".¹⁶ מכאן שהתקיעות במקדש לא היו תלויות בקורבן מוסף. כשהעבירו את התקיעות לגבולין, המשנה מציינת שהן היו במוסף. היו מאמוראי א"י שסברו שהדבר נובע מהזיקה הקדומה בין תקיעה למוספין. על הטעם במשנה שהשני מתקיע אמרו:

רבי יהושע בן לוי בשם רבי אלכסנדר זו שמע מן הדא "שמעה ה' צדק" זו קריית שמע... "בלא שפתי מרמה" זו מוסף מה כתיב בתריה "מלפניך משפטי יצא"... א"ר אחא בר פפא קומי ר' זעירא שנייא היא שמצוות היום במוסף. אמר ר' חלפתא קיסרייא קרייא אמר כן "יום תרועה ועשיתם".¹⁷

לפי סתמא דתלמוד הבבלי הטעם הוא: "משום ברב עם הדרת מלך".¹⁸ לעומתם, רבי אחא מוסר בשם רבי יוחנן:

מפני מעשה שאירע פעם אחת תקעו בראשונה והיו השונאים סבורין שמא עליהן הם הולכים ועמדו עליהן והרגום מיגו דאינון חמי לון קראיי שמע ומצליין וקוראין באורייתא ומצלי ותקעין אינון אמרין בנימוסין אינון עסיקין".¹⁹

לפי זה, בתחילה, במקדש תקעו במקום בית הדין, ותקעו אותן בשחרית, ורק בעקבות "מעשה שאירע" העבירו אותן למוסף.²⁰ בתלמוד הבבלי מובאים דברי האמורא רבי יצחק (אמורא ארצישראלית בדור השני והשלישי), בנוסח מתוקן של עורכי הסוגיה:

15 על החוקים המיוחדים ב, 188; תבורי, עמ' 245; ג' אלון, מחקרים בתולדות ישראל, א, ת"א תשל"ח, עמ' 106-108.

16 תוספתא, ר"ה ב, ט.

17 ירושלמי, ר"ה ד, ח, יט ע"ג.

18 בבלי, ר"ה לב ע"ב.

19 ירושלמי, ר"ה ד, א, נט ע"ב. במסורת המקבילה בבבלי זה היה "בשעת גזרת המלכות". ראו: ר"ה לב ע"ב. תבורי מצייין שהנוסח בכת"י מינכן "בשעת השמד", ביטוי זה מכוון לעתים קרובות לגזירות הדריינוס. ראו תבורי עמ' 248.

20 ראו ד' הרמן, "תקיעת שופר בראש השנה בימי הבית ולאחר החורבן", ספר המכללות, ירושלים תש"ס, עמ' 99-102. האם התפללו בשחרית גם מלכויות, זכרונות ושופרות? ראו שם עמ' 101 הערה 22.

21 בבלי, ר"ה טז ע"א - ע"ב.

22 בבלי, ר"ה לד ע"א.

23 שם.

24 שם.

25 ראו אוצר הגאונים מהד' ב"מ ליון, מסכת ראש השנה, חלק התשובות, ירושלים תרצ"ג, עמ' 66-62.

26 רמב"ם, הל' שופר ג, י.

27 אוצר הגאונים שם, עמ' 67.

בתוך חזרת הש"ץ של שחרית, כי בכך היו עוקרים את ההלכה התנאית לתקוע במוסף, וגם לא ראו עצמם מוסמכים לקבוע ברכות נוספות בתפילת העמידה של שחרית. כך, שבתחילה תקעו "כשהן יושבין" - תש"ת (ג' פעמים) או תר"ת (ג' פעמים), ו"כשהן עומדין" בחזרת הש"ץ במוסף - תש"ת (ג' פעמים) או תר"ת (ג' פעמים), הכול בהתאם למנהגי התקיעה באותו מקום. לאחר שתיקן רבי אבהו את התשר"ת,³² תקעו "כשהן יושבין" תשר"ת (ג' פעמים) או תש"ת (ג' פעמים) או תר"ת (ג' פעמים). להצעתנו, על פי התלמוד הירושלמי, איחוד מנהגי כל התקיעות, היינו 30 קולות, נעשה בגליל ע"י רבי חנניה מציפורי, מהדור החמישי לאמוראי א"י.³³ כך שהחל מתקופת ר"ח מציפורי, תקעו בא"י: "כשהן יושבין" – 30 קולות: תשר"ת (ג' פעמים), תש"ת (ג' פעמים) ותר"ת (ג' פעמים), ואלו הן "תקיעות דמיושב". עתה ברור מדוע מברכים עליהן, כי בכך חוזרים למתכונת הראשונה. אשר "לתקיעות דמעומד", הניחו את תקנת התנאים על מכונה, ותקעו גם בחזרת הש"ץ במוסף. בעקבות תקנת רבי אבהו, תקעו למלכויות תשר"ת, לזכרונות תש"ת ולשופרות תר"ת. אכן, כך מופיע בסידור רס"ג, ש"אתה מוצא בסידורו את עקבותיה של מסורת מנהג א"י שנהג במצרים".³⁴

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

32 לדעתו של בר אילן (לעיל הערה 9), תקנה זו הייתה ליושבי קיסריה עירו של רבי אבהו. היא משלבת את מנהגי יהודה והגליל, לפי שקיסריה מצויה בין יהודה והגליל ואינה כפופה לאחת מהן.
 33 ראו הרמן, הערה 12 לעיל, עמ' קלה - קלו.
 34 מ"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, ת"א תשמ"ח, עמ' 271.

שהנהיגו דורות האחרונים משום חולין ומשום אנוסין דקדמי ונפקי מבהל"נ ולא מנטרי עד צלותא דמוספי דלא מצלי לה ביחיד בר"ה בתלת שעי קמייתא... לפיכך הקדימו בשבילן אלו התקיעות שמיושב והנהיגו לברך עליהם ברכת התקיעה במטבע קצר... ואין ברכה במטבע קצר בשופר אלא מנהג אחרונים אבל עיקר הברכות הם ברכות של תפלה, והם מלכויות זכרונות ושופרות... וההיא דר"י שאמר למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין ענין אחר הוא... ודאתאן עלה מהא שמעתא דרב יצחק דאמר... יש המדקדקין בשמועה זו על הסדר שאנו נוהגין היום מה הן התקיעות שהן לערבב את השטן עם אותן שתוקעין מעומד הלא הם על סדר ברכות התפלה והן נראין כשל תורה... ואם אותם שתוקעין מיושב הם לערבב את השטן היאך מתחילין בהן ומברכין עליהן... ונראה לן... התקיעות שתקעו כשהן יושבין אלו התקיעות שתוקעין בסדר ברכות בתפלת שליח צבור ואע"פ שהן מעומד לשליח צבור אינן לשאר העם אלא מיושב. ותקיעה שמעומד היתה מנהג בידם שהיו תוקעין אותה כשהיו יוצאין מבית הכנסת, ומצאתי סעד לדברי בחבורי הגאונים כדאמר רב סעדיה ז"ל אחר תפלת המוסף מריעין תרועה גדולה לערבב השטן.²⁸

"ערבוב השטן" התפרש ע"י הראשונים כהטעיית המלאך המטטין.²⁹ אולם חוקר התלמוד א' אפטוביצר מפרש: "כדי לערבב השטן מלכות הרשעה".³⁰ בעקבות פירושו זה נראה להציע, שדברי רבי יצחק מוסבים על דברי רבי יוחנן. כך שמנהג תקיעות דמיושב נוצר ע"י רבי יצחק בעקבות דברי רבי יוחנן. היינו, שנהגו לתקוע גם "כשהן יושבין", כדי להחזיר את התקיעות למקומן המקורי בשחרית לאחר שנדחו ממקומן לתפילת מוסף, בגלל הצורך לערבב את השטן – מלכות רומי הרשעה.³¹ הם לא קבעו לתקוע

28 המאור הקטן לר"ה, דפוס וילנא, אלפס י' ע"ב – יא ע"א, יב ע"א.
 29 ראו פירוש הר"ח לר"ה טז ע"ב. פירוש בעלי התוס' שם, ועוד.
 30 א' אפטוביצר, ספר ראב"ה, ב, ירושלים (תשכ"ד) סימן תקס"ו, עמ' 236 הערה 382.
 31 ראו אפטוביצר שם.